

Lauri Vahtre Mart Laar

EESTI AJALUGU II
GÜMNAASIUMILE

Lauri Vahtre Mart Laar

EESTI AJALUGU II GÜMNAASIUMILE

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Lauri Vahtre, Mart Laar

Eesti ajalugu, II osa. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud Toomas Hiio, Sigrid Abiline

Toimetanud Mirjam Puumeister, Tarvo Siilaberg

Keeletoimetaja Piret Põldver

Kujundanud Heisi Väljak

Karikatuurid Urmas Nemvalts

Kaardid ja skeemid joonistanud Heisi Väljak

Küsimused koostanud Mirjam Puumeister

Fotod ja illustratsioonid

Mauruse pildikogu, Shutterstock, Wikipedia, Eesti Kirjandusmuuseum (Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Arhiiviraamatukogu, Eesti Rahvaluule Arhiiv), Rahvusrarhiiv, Eesti Rahvusraamatukogu digiarhiiv (DIGAR), Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarhiiv), Hiiumaa Muuseum, Maavalla Koda.

Ivar Leidus (39, 49, 54, 89, 104, 138), Ott Kangilaski pärijad (55), Ivo Okas (79), Astrid Dreving (86), Ivo Kruusamägi (124), Robert Reisman (175), Vahur Kuhlbergi kogust (204).

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN 978-9949-9455-6-6

Autoriõigus: Maurus Kirjastus OÜ, 2013

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, üldnumber: 697 1011, mobiil: 5919 6117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

Õpiku kasutajale

Kaheosaline Eesti ajaloo õpik sisaldab rohkelt ülesandeid ja viiteid, mis suunavad õppijat iseseisvale uurimistööle ning avardavad silmaringi. Õpik on kujundatud ja illustreeritud ajakohaselt ning õpitulemuste saavutamist toetavalt.

Kujunduslikus mõttes on õpiku paarislehekülj üks tervik. Et luua tähenduslikke seoseid, on lehekülje servadele asetatud viited aime- ja ilukirjandusele **1**, filmidele **2** ning järelkuulatavatele raadiosaadetele **3**. Seejuures kehtib põhimõte, et vajalik info peab olema nähtav ja kättesaadav asjakohastes ning mõttekates seostes.

Peatükid algavad n-ö eelhäälestavate küsimustega **4**, mis aitavad luua seoseid varem kogutud teadmistega. Peatüki sisu puudutavad ülesanded paiknevad peatüki lõpus **5**. Nende hulgast on esile toodud küsimused, mis viitavad õpiku juurde kuuluvale allikakogumikule „Eesti ajaloo lugemik gümnaasiumile“ (Maurus, 2012). Õpiku lõpus paiknevad nimeindeks ja mõistesõnastik.

4.6

ROOTSI RIIGI JÄTKUVAD SÕJAD

- Millised tagajärjed olid kolmekümneaastase sõja Euroopale?
- Kuidas muutusid väärtushinnangud uusaegsel Prantsusmaal?

Kolmekümneaastane sõda ja sõda Taaniga

Guustav II Adolfi langemine 1632. aastal ei tähendanud Rootsi väljumist Kolmekümneaastase sõja protestantlikust liidest. Rootsit ei loetud rivist välja ka raske kaotus Nördlingeni all 1634. aastal. Riiki juhtis neil aastail üks suuremaid Rootsi riigimehi, riigikantsler Axel Oxenstierna (võimul 1612–1654). Riigikantsler saavutas vastastikuse leppega ja pärast läbirääkimisi sõlmiti 1628. aastal protestantliku Rootsi ja katoliikliku Prantsusmaa vahel liit, mis oli suunatud Saksa-Rooma keisri (st Austria Habsburgide ja nende liitlaste) vastu.

Hiljar Palomets.
Ajalooallikas:
Guustav II Adolfi
1632. aastal
(25.10.2008).

3

Seit pulgandurid
Guustav II Adolfi
võit (1631).

40

misatsioonide hulk kasvas kogu Eestis. Ka arv tõusis sajandivahetusest kuni 1915. a. Eesti Üliõpilaste Selts avas 1902. aastal siikruumaja, mille oli projekteerinud üks riigimehi Georg Hellat. 1900. aastal kehtima eesti keele ning seda ka kasutama. Kõik oli rahvusliku liikumise mõõna-

DE
võimendustiku liikumise liidrite tegevus?
Grensesteini vastuseisu? Kuidas

retsessioonis.
tegevus 19. sajandi lõpus?
võimul „Järvi retsessioonis“
G.A. Grensesteini

5

2
„Eesti filmide
Eesti Üliõpilaste
Selts“ (2009).

1
Thomas Kar-
jalainen. Vana
Narva elu ja
muusika. Argo,
2012.

Narva raekoda.

Niguliste kirik
on barokse
tormikõrgega.
Tallinn ja vanu
tornide maadele
enamasti ei
teadustata en-
dale, et tegelikult
kõik, arhitekt-
tuuriliselt mis-
tutustati kaalugi
kõrge ja seel-
ja terviklikult
barokk.

185

23

Sisukord

4. Rootsi aeg	8
4.1 Rootsi suurriik ja Baltimaad	10
4.2 Majandus ja rahvastik	16
4.3 Vaimuelu	22
4.4 Tartu Ülikooli asutamine ja tegevus	28
4.5 Kirik, rahvaharidus ja rahvausund	34
4.6 Rootsi riigi jätkuvad sõjad	40
4.7 Suur reduktsioon ja talupoegade lootused	46
4.8 Suur nälg ja sajandilõpp	52
5. Eesti 18. sajandil	59
5.1 Põhjasõja (1700–1721) eellugu ja algus	60
5.2 Sõja tegevus Eestis Põhjasõja teisel poolel	68
5.3 Balti erikord ja Vene keskvõim	74
5.4 Linnad, majandus, rahvastik	82
5.5 Roseni deklaratsioon ja talupoegade olukord	88
5.6 Haridus- ja usuelu	94
5.7 Valgustusideed ja kunst	100

6. Eesti 19. sajandil ja 20. sajandi algul	107
6.1 Eesti Aleksander I valitsemisajal	108
6.2 Pärisorjuse kaotamine	114
6.3 Teoorjuse aastad	120
6.4 Elukorralduse moderniseerumine	126
6.5 Baltisaksa kultuuriprovinci öitsengusajand	132
6.6 Eelärkamisaeg	140
6.7 Muutuv Venemaa ja Eesti	148
6.8 Ärkamisaeg	156
6.9 Rahvusliku ärkamise kõrgaeg 1878–1882	168
6.10 Venestus Eestis	174
6.11 Tartu renessanss	180
6.12 Rahvuslik tõus Põhja-Eestis	186
6.13 1905. aasta revolutsioon	194
6.14 Tõusuaastad. Eesti areng 1906–1914	200
Nimeindeks	206
Mõistesõnastik	211

ROOTSI AEG

1523. aastal vabanes Rootsi Taani ülemvõimu alt, mis oli kestnud üle saja aasta, alates nn Kalmari uniooni rajamisest 1389. aastal. Taani-vastase vabadusliikumise juht, kõrgaadli ridadest pärinev **Gustav Vasa** (ehk Gustav I, valitses 1523–1560) pani aluse Vasade kuningadünastiale ja andis varsti pärast võimuletulekut heakskiidu reformatsiooni teostamiseks. Rootsist sai luterlik riik ja üks tähtsamaid protestantismi keskusi Euroopas. Teine uue kuninga kaugelulatuva tähtsusega reform oli Hansa Liidu monopolsete õiguste murdmine Läänemerel. Kui keskajal oli võimalik, et kaubandust valitses vabade kaubalinnade föderatsioon, siis tähtsate rahvusriikide ajastusse – uusaega – selline moodustus enam ei sobinud. Gustav Vasat austavad rootslased tänini kõrgelt kui nüüdisaegse Rootsi rajajat, „rahvuse isa“. Rootsi areng jätkus vahelduva eduga rohkete sõdade saatel, kuid kokkuvõttes tugevnemise ja laienemise tähe all. 16. sajandi teine pool ja 17. sajandi algus möödusid samuti sõdades, eriti teravaks kujunes võitlus Poolaga.

Poolaga tegi Rootsi suhted keeruliseks tõsiasi, et Rootsi troonipärija Sigismund, kes Poola printsessist ema tõttu kasvatati üles katoliiklasena, tõusis nii Poola kui Rootsi troonile. Samal ajal toimus Euroopas sõdaderohke vastureformatsioon, milles Rootsi oli protestantismi poolel ja Poola-Leedu katoliiklikus leeris. Vaenulikke riike valitses üks ja sama kuningas. Lisaks sattusid rootslased ja poolakad-leedulased vastastikku Venemaal, kus pärast Rjurikovitšite dünastia hääbumist algas „segaduste ajastu“. Poola sissetungi tõrjumiseks kutsusid venelased endale appi rootslased, kes saatsidki oma väed Novgorodi ja hõivasid suured alad. Venemaa sai Novgorodi 1617. aastal Stolbovo rahuga küll tagasi, kuid Soome lahe idasopi rannik (Ingerimaa jm) jäi Rootsile. Kogu Soome lahe rannik oli nüüd Rootsi käes.

Rootsi kui tugev mereriik rajas 17. sajandi keskpaiku ka mõned kolooniad Põhja-Ameerikasse ja Aafrikasse (Kullarannikule). Need püsisid siiski vaid kümme aastat ja langesid siis taanlaste ning hollandlaste kätte.

4.1

ROOTSI SUURRIIK JA BALTIMAAD

- Mis oli keskaegse riikluse peamine tunnus?
- Millal läks Põhja-Eesti Rootsi võimu alla?

Noor kuningas osutus ka heaks väejuhiks. Gustav II Adolf Breitenfeldi lahingus (17. saj).

Rootsist saab suurriik

Rootsi ei olnud rahvaarvult suur (16. sajandi algul koos Soomega veidi üle miljoni elaniku), kuid **Gustav II Adolfi** valitsusajal (1611–1632) teostatud reformid tegid Rootsist oma aja kohta tõhusa ja hästitoimiva riigi. Üleeuroopalise tähtsusega oli tema sekumine 1630. aastal **Kolmekümne** aastasesse sõtta.

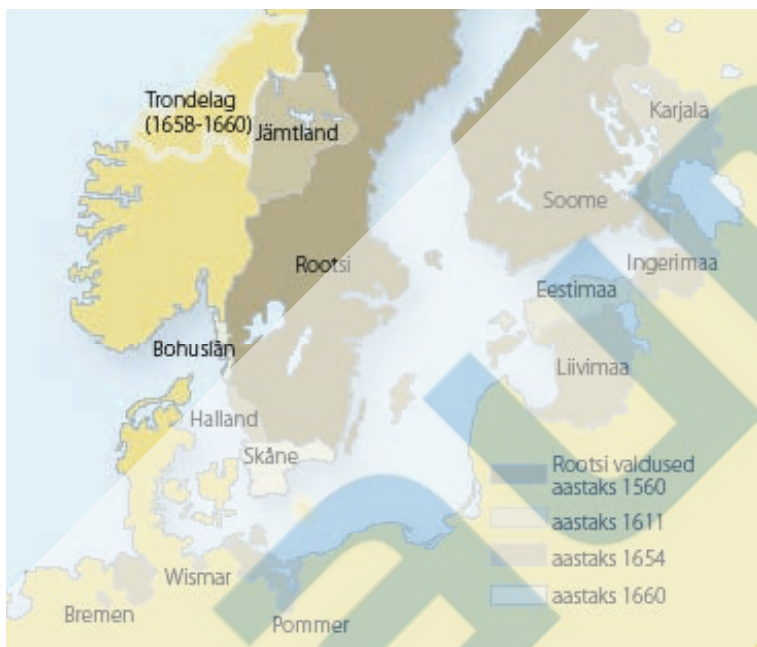
See peamiselt Saksamaa pinnal toimunud sõda protestantlike ja katooliklike jõudude vahel oli kestnud juba üle kümne aasta. Rootslaste sissetung andis katoliiklikule leerile tugeva hoobi. Tõsi, Gustav II Adolf langes ise peagi (1632) ja rootslased said 1634. aastal Nördlingeni all hävitavalt lüüa, kuid Rootsi armee koos oma prantslastest liitlastega pere-mehetses Saksamaal veel pikalt. Seda mäletas rahvapärinus veel kaua.

Kolmekümneaastase sõja üks olulisi tagajärgi Euroopa ajaloole oli, et Saksamaa jäi veel mitmesajaks aastaks kilustunuks. Prantsusmaa ja Rootsi sammusid aga vastu õitsengule, mis Prantsusmaa jaoks tähendas koguni maailmavõimu staatust, Rootsi puhul siiski vaid Põhja-Euroopa suurriigi positsiooni. Siiski astus seni Euroopa kaugel ääremaal asunud Rootsi kuningriik eurooplaste teadvusse, omandades tõsiseltvõetava ja eesrindliku riigi maine, mis on säilinud tänini.

Stockholmis asuva Vasa muuseumi põhieksponaadiks on 1628. aastal oma esimesel mere-reisil uppunud lahingulaev Vasa.

Samuti jätkus riigi laienemine. 1658. aastal sai Rootsi endale Skandinaavia poolsaare lõunatipus asuva, seni Taanile kuulunud Skåne maakonna, mis tähendas, et Taani väinad ei olnud enam taanlaste ainuvalduses. Ka oli Rootsil mitmeid valdusi Saksamaal, näiteks kuulus osa Pommerist Rootsi riigi koosseisu kuni 1815. aastani, Wismari linn aga aastani 1803. Mälestusena pikaajalisest viibimisest sama monarhia valitsuse all leidub Tallinnas ka Wismari tänav.

Marcus
Junkelmann.
Gustav Adolf
(1594-1632).
Rootsi tõus
maailmariigiks.
Kunst, 1997.

Rootsi riigi
territooriumi
laienemine kuni
1658. aastani.

Rootsi aeg Eesti ajaloos

Gustav Adolfi ja Karl X (valitses 1654–1660) võitudega pandi alus ühele selgesti eristuvale perioodile meie ajaloos, Rootsi ajale. Selle alla võib veidi lihtsustatult liigitada 17. sajandi – aja, mil Eestit valitseti Stockholmist.

Ajalooliselt seisukohalt pole siinkohal päris täpne öelda, et meid valitsesid Rootsi kuningad (ja üks kuninganna). Eestlaste poolt vaadatuna ei olnud need monarhid mitte Rootsi, vaid „meie” kuningad, Eesti ei olnud mitte okupeeritud võõrterritoorium, vaid kuningriigi osa. Mida aeg edasi, seda sidusamalt – nii et kui algas Põhjasõda, läksid eesti talupojad maakaitseväge üksuste ridades sõtta „oma” Kaarli, mitte mõne võõra valitseja eest.

Hillar Palamets.
Ajaloootund: Gus-
tav II Adolf väeju-
hina (18.10.2008).

Püstol
17. sajandist.
Laskemoona
lõppemisel oli
võimalik relva
kasutada nuiana.

17. sajand oli eesti rahva kultuurilise arengu seisuko-
halt ülimalt oluline aeg, mis mõjutab ja kujundab meid
veel praegugi. Meie ajalooline mälu pole seda kunagi
unustanud, näiteks rahvapärimusse on 17. sajand jäänud
kui „**vana hea Rootsi aeg**”. Sellega on antud hinnang ehk
mitte niivõrd Rootsi ajale kui sellele järgnenud Vene ajale,
mida kollektiivne mälu pidas halvemaks. Talletatud rahva-
pärimused tõendavad, et eestlased igatsesid Rootsi aega
tagasi. Arvukate teisenditega pärimused jutustavad sellest,
kuidas Rootsi kuningas Eesti ükskord „ilma mõõgalöögita
tagasi võtab” ja kuidas „Moskva suurvürstile ei jää roh-
kem maad kui see, mida ta oma lossi aknast näeb”.

Tegelikkuses ei möö-
dunud see aeg oma põhiosas eest-
lastele aga sugugi mitte roosiliselt ning
pigem saavutasid suurt majanduslikku ja
õiguslikku kasu hoopis mõisnikud. Olukord muutus
Rootsi aja lõpukümnenditel, mil riik mõisnike võimu
kärpima asus, ja ilmselt aitas just see kaasa hea mälestuse
kujunemisele ning kinnistumisele.

Ajalooarhiivi vara-
salvest. Dokumen-
te Eesti ajaloost
Rootsi ja Vene ajal
(17.-20. sajandi
algul). Eesti aja-
looarhiiv, 2011.

Rootsi poliitika Balti provintsid

Eesti valitsemise seisukohalt oli Rootsi aja kõige ise-
loomulikumaks jooneks **keskvõimu ja kohaliku balti
aadli vastuolu**. See oli mõistetav, sest ühest küljest ei olnud
Stockholmi kuningakoda harjunud nii suurte õigustega
aadlimeestega, teisest küljest ei olnud ka nimetatud aadli-
mehed harjunud sellega, et kõrgem võim sekkub nende
õigustesse oma maa ja talupoegade üle.

Juba **Karl IX-1** (kuningas 1604–1611) oli raske var-
jata oma vastumeelsust talupoegade pärisorjuse suhtes –
ta pidas seda barbaarseks ja ebaõiglaseks. Ebaõiglus tor-
kas silma just võrreldes Rootsiga, kus talupojad olid vabad
ja neil oli isegi oma esindus Rootsi esinduskogus, **riigi-
päeval** (*Riksdag*). Seevastu Poola või Vene riigi kontekstis –

mõlemad olid pärisorjuslikud maad – polnud eesti talupoegade sunnismisuses midagi erilist. Sellises olukorras olid Rootsi valitsejad sunnitud manööverdama, et balti paruneid mitte ära ehmatada ja Poola poolele peletada. Võitlus Poolaga paljude alade pärast, sealhulgas Eesti pärast, alles käis.

1611. aastal asus Rootsi troonile Gustav II Adolf. Võidud lahingutandritel kindlustasid tema positsiooni ka siseriiklikult ning võimaldasid mõnevõrra karmimat suhtumist ka balti parunitesse. Nii näiteks ei tunnustanud Gustav Adolf Liivimaa rüütelkonda ega sõlminud sellega kokkuleppeid.

Gustav Adolf oli silmapaistev väejuht, kelle talent lahingu väljal ja taktikalised uuendused (näiteks püssimeeste tähtsuse tõstmine) tegid temast Kolmekümneaastase sõja suurkuju. Olles oma armeega Mandri-Euroopa jõudude tasakaalu jäädavalt segi löönud ja protestantide leerile võimsa edumaa andnud, langes ta ise 1632. aastal Saksamaal Lützeni lahingus. Gustav Adolf oli surres vaid 38-aastane, kuid selleks ajaks olnud juba üle 20 aasta troonil.

Pärast Gustav Adolphi surma asus troonile tema 6-aastane tütar **Kristiina** (valitses 1632–1654), kelle täisealiseks saamiseni (1644) valitses riiki eestkostevalitsus eesotsas riigikantsler **Axel Oxenstiernaga** (1583–1654). Nii eestkostevalitsuse kui ka kuninganna Kristiina valitsusaeg kujunesid Rootsi kuningriigi aadlile soodsaks, sh ka Eesti- ja Liivimaa aadelkonnale.

Kuninganna Kristiina (vasakul) ja René Descartes (paremal) arutlemas. (18. saj).

Peter Englund.
Hõbemask.
Kuninganna
Kristiina lühike
elulugu. Argo,
2007.

Kuninganna Kristiina oli oma aja üks haritumaid naisi. Ta kutsus enda juurde näiteks filosoofi **René Descartes'i** (1596–1650) (kahjuks filosoof haigestus külmas Stockholmis ja suri). Kuninganna sattus osaga aadlist vastuollu, astus salaja katoliku usku ning loobus 1654. aastal troonist – sellega lõppes ka Vasade dünastia. Troonile tõusis **Karl X** nime all tema tädi poeg Karl Gustav

Kristiinal on seos ka Eesti tänapäevaga. Nimelt hakkasid 17. sajandi tallinlased linnalähedasi kroonuheinamaid kutsuma Kristiine heinamaaks, nimi, mis kandus läbi sajandite. Tänapäeval säilib mälestus kuninganna Kristiina Tallinna Kristiine linnaosa nimes.

Landesstaat

Rüütelkondade ja nende ulatuslike võimupiiride tunnustamise tagajärjel kujunes 17. sajandi keskpaigaks välja nn **Landesstaat** (otsetõlkes: maariik; sisulistelt tõlkides: iseseisev provints) – Eesti- ja Liivimaa omavalitsuslik elukorraldus, kus võim kuulus aadlile. See säilis ka Venemaa ülemvõimu ajal ning likvideeriti alles Eesti Vabariigi esimese põhiseadusega, millega seisused lõplikult kaotati ja rüütelkondade avalik-õiguslik roll lõpetati.

Eesti jagunes nüüd kaheks kubermanguks, Eesti- ja Liivimaaaks. Kummagi aadlikud moodustasid **rüütelkonna**, mille alaliselt tegutsevaks organiks, st juhtivaks omavalitsusasutuseks oli maanõunike kolleegium. Eestimaa maanõunike kolleegium oli ühtlasi kõrgeimaks kohtuks (ülemmaakohus). Erilissenimestikkukantud nnnrüütlimõisaid omavate aadlike üldkogu, kus igal rüütlimõisal oli üks hääl, nimetati **maapäevaks**, Maapäeval valiti muude ametite seas ka rüütelkonna peamees (Eestimaal) või maamarssal (Liivimaal). Mõlemasse kubermangu määrati Stockholmist keskvalitsuse esindav kuberner või kindralkuberner, kes osales ka maapäeva töös, kuid tegelikkuses juhtisid nii Eesti- kui ka Liivimaad baltisakslastest mõisnikud, kellega kuningakoda üha enam arvestama pidi. Omaette rüütelkond koos kõigi selle juurde kuuluvate ametitega kujunes välja ka Saaremaal.

Balti parunite võimu tugevnemisele aitas oluliselt kaasa see, et eestkostevalitsuse ja kuninganna Kristiina ajal toimus ulatuslik riigimaade müük ning **läänistamine**. Maa

Läänemere pro-
vintside arengu-
perspektiivid
Rootsi suurriigis
16./17. sajandil,
I-III osa. Eesti
ajalooarhiiv,
2002-2009.

vallutamiseks olid kõik endised ordu, piiskoppide ja kloostrite maa-alad läinud Rootsi riigi valdusse (Lõuna-Eestis ka eramõisad, sest see provints oli vallutatud sõjaga). Riigi laialdane maavaldus Eestis kahanes aga kiiresti, sest nii kohalike aadlike poolehoidu võitmiseks kui ka Rootsi väljapaistvate aristokraatide, eriti väepealike premeerimiseks jagati suurem osa maid aastate jooksul erakätesse laiali.

Maade kadumine riigi käest viis selleni, et keskvalitsuse sissetulekud kuivasid märkimisväärselt kokku. Juba järgmisel aastal pärast kuninganna Kristiina troonist loobumist otsustas Rootsi valitsus alustada endiste riigimaade osalist tagasivõtmist ehk **reduktsiooni**. See viidi läbi Rootsis, Eestis ei tulnud sellest esialgu midagi välja, sest aadlike vastu seis oli liiga tugev. Aadlike võimu kärpima asunud Rootsi kuningakoda ei kavatsenud sellega leppida.

Tuntud flaami kartograafi Gerardus Mercatori kaart (Vasegravüür, 1630).

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Milliste leeride vastuseisu kujutas endast Kolmekümne-aastane sõda? Millised olid selle sõja tagajärjed?
2. Kas Rootsi võimuperiood aitas kaasa eestlaste elujärje paranemisele? Põhjendage oma seisukohta.
3. Mis oli Riigipäev (Riksdag)? Kas see oleks ka balti provintsidest toimunud? Põhjendage oma seisukohta.
4. Mis oli kuninganna Kristiina valitsusaja eripäraks?
5. Kirjeldage Landesstaat'i sisemist organiseeritust. Milline oli selle suhe keskvalitsusega?
6. Uurige täpsemalt Rootsi kuningriigi territoriaalset jaotust (sh kolooniate asukohti).

4.2

MAJANDUS JA RAHVASTIK

- Kuidas mõjutas Liivi sõda Eesti ala rahvastikku?
- Millal tekkisid Eesti alale linnad?

Kaubandus ja linnad

Keskajal, 13.–16. sajandil oli Eesti jõukus tulnud peamiselt kaubandussuhetest Venemaaga (Hansa Liidu raames) ja kohaliku kvaliteetse teravilja väljaveost. 17. sajandil **vilja väljavedu jätkus**, sest Rootsi Balti provintsidest sai kuningriigi viljaait. Samal ajal kaotasid Eesti linnad oma Hansa-aegsed eesõigused Venemaaga kauplemisel, mistõttu Eesti **idakaubandus käis alla** ja paljud linnad kiratsesid. Mõned neist, näiteks Rakvere, kaotasid isegi linnaõigused.

Eriti raske langus tabas kunagi nii edukat ja õitsvat Tartut. Kui varem oli Hansa Liidu jõud ja võim taganud tartlastele mõjuka või koguni valitseva positsiooni Novgorodi-kaubanduses, siis nüüd olid alla käinud nii Hansa Liit, Novgorod kui ka Tartu ise. Kaup liikus mujal – kas läbi Narva, Tallinna või Pihkvast iidset maanteed mööda Riiga. Tartu jäi nende kaubateede vahele ja seda olukorda ei suutnud muuta ei ülikool ega Tartusse toodud tähtis riigiasutus – õuekohus.

Ka Tallinn ei saavutanud enam sellist õitsengut, kui see oli Vana-Liivimaa parimatel päevadel, ega suutnud peatada suure osa idakaubanduse siirdumist **Narva**. Sellegipoolest säilitas Tallinn küllaltki suure ja hästi kindlustatud linnana auväärse positsiooni ning löikas tulu kohaliku vilja ja lina väljaveost. Sisseveetavate kaupade hulgas oli esikohal sool. Venemaalt tuleva ja Venemaale mineva transiitkauba vahendamine vähenes, kuid ei lõppenud päriselt. Selles osas oli märksa edukam Narva, mis lõi õitsele ja ehitati kaunilt välja. Rootsi valitsuses arutati isegi küsimust, kas mitte muuta Narva Rootsi riigi teiseks pealinnaks, kus kuningas elaks ja valitseks igal neljandal aastal. See näitab, kui oluliseks peeti Stockholmis idakaubandust. Peale eestlaste, sakslaste ja venelaste elas Narvas veel hollandlasi ja inglasi ning liikus ka armeenlasi ja pärsulasi.

Enn Küng.
Rootsi majandus-
poliitika Narva
kaubanduse
küsimuses 17. sa-
jandi teisel poolel.
Eesti Ajalooarhiiv,
2001.

Narva linna vaade 17. sajandil (Adam Oleariuse reisiraamatust).

Talupojad ja põllumajandus

Eesti talupojad olid pärisorjadeks tehtud juba orduaja lõpul, mil kehtestus sunnismajandus, st keeld omapäi elukohta vahetada. Nii hakatigi talupoegi müüma, ostma ja vahetama oma maast lahus. Sõja- ja hädaaegadel pärisorjus mõnevõrra leevenes – talupoegadel tekkis lihtsalt võimalus liigse rõhumise eest mujale pageda. Vabu talukohti oli palju ja maaomanikud püüdsid neid iga hinna eest täita, sest mõisniku sissetulekud sõltusid eeskätt ülesharitud maa suuruselt. Pagemise kartusest tulenevalt ei saanud mõisnikud talupoegadele väga suuri koormisi peale panna.

Lisaks tuli 16.–17. sajandi üleminekuajastu oludega kohanenud ja sageli ka päris ametlikult Ivo Schenkenbergi, Ohtra Jürgeni või kellegi teise üksuses sõjategevusest osa võtnud talupoegi mõnevõrra kartagi. Viimased olid „unustanud” ordumeister Plettenbergi keelu kanda vaba inimese tunnusmärki – relva. Omaaegsete teadete järgi oli üsna tavaline, et talupojad kandsid ja kasutasid isegi tulirelvi.

Rootsi riigivõimu kindlamaks muutudes seesugused vabadused kadusid. Suurenes ka teotöö koorem, sest vili andis mõisnikele endiselt head sissetulekut (mis tuligi talupoegadest teoliste tööga). Mõisapõllud laienesid tunduvalt, rahvaarv kasvas jõudsalt ja Eesti mõisate arv tõusis umbes 500-lt 1000-le.

Endiselt kasvatati peamiselt **rukist**, tähtsaim suvivili oli oder, kohati ka kaer. Kasvatati veel nisu, herneid, ube, tatart, lina ja kanepit. Talupoja tööriistad olid enam-vähem

samad, mis varem (künti nn harkadraga, vilja lõigati sirbiga, heina niideti vikatiga). Kuid tehti ka edusamme, nt võeti kasutusele parem, pulkadega pakkäke, viljapeksmisel hakati vartade kõrval kasutama ka koote ja hõredama vilja koristamisel vikatit. Taludesse jõudis **vokk**, mis vahetas välja kedervarre ja koonlapuuga ketramise.

Eesti talupoeg oli ja jäi mõisahärra omandiks. See raiuti korduvalt seadusse: näiteks 1632. aastal Liivimaa maa-kohtu korralduse ja 1645. aastal Eestimaa kuberner **Gustav Oxenstierna** uuendatud maakorraldusega. Nende seadusaktide mõte oli, et talupojal on keelatud oma mõisniku juurest pageda, sisuliselt tähendas see nende pidamist mõisniku omandiks. Põgenike aitamise ja varjamise eest nägid seadused ette karme karistusi. 1668. aastal avaldas Liivimaa kindralkuberner **Clas Tott maaseadustiku**, mis kinnitati Stockholmis **1671. aastal** ja mida on loetud päris-orjuse lõpliku seadustamise aktiks. Maaseadustik käsitles talupoegi ühemõtteliselt pärisorjadena ja nägi ette sedagi, et eramõisa maale asunud vaba inimene muutub mõisniku pärisorjaks sellest hetkest, kui ta „laseb välja oma esimese suitsu“, st süütab koldes tule. Niisiis oli iseenesest rõõmustavast sündmusest – uue kodu rajamisest – tehtud kibeda orjapõlve algustähis. Liivimaa mõisnikud olid politseikorraldusega üliväga rahul ja kiitsid seda kõlavate sõnadega. Kummatigi ei olnud Rootsi keskväim selleski küsimuses oma viimast sõna veel öelnud ja 17. sajandi lõpul tekkisidki väljavaated, mis ennustasid olukorra muutumist.

*Adam Oleariuse
reisiraamatus
eesti talupoegade
peksmist kujutav
stseen.*

Ei saa öelda, nagu poleks keskajal ja uusajal enne 19. sajandit pööratud tähelepanu inimese rahvusele, vaid üksnes sotsiaalsele staatusele. Vastupidi, sotsiaalne seisund sõltus sageli inimese rahvusest. Näiteks oli eestlastel otsesõnu keelatud saada kaupmeheks ja Suurgildi liikmeks. Laialt levinud seisukoht, nagu oleks natsionalism „leiutatud“ alles 19. sajandil, on alusetu.

Näide Hüti klaasivabriku tootangust (pudel) ning väljakaevamistel leitud kilde.

Sellegipoolest nähti uue aja märke ja nendeks olid esimesed **manufaktuurid**, tehaste ja vabrikute eelkäijad. Näiteks rajas krahv **Jacob de la Gardie** (1619–1622 Eestimaa kuberner, seejärel Liivimaa kindralkuberner) Hiiumaale klaasimanufaktuuri, millest on tänini alles kohanimi Hüti (sks *Glashütte* ehk klaasikoja järgi). Manufaktuuritööstuse keskuseks kujunes aga Narva, kus oli võimalik kasutada Narva jõe energiat. Uut tüüpi ettevõtteid tekkis ka Tallinna. Näiteks rajati seal sajandi teisel poolel esimene kaltsupaberit tootev paberiveski.

Rahvastik

Rahulikumad ajad võimaldasid eestlastel 17. sajandi alguse demograafilisest katastroofist välja tulla. Ligi kaudu 100 000ni langenud rahvaarv hakkas kasvama peamiselt **loomuliku juurdekasvu** arvel, kuid sellele